

«БЛАГОЧЕСТЯ І ОСВІТА»: ПРОСВІТНИЦЬКІ ІДЕЇ ЙОСИФА ДЕ КАЛАСАНСА ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА ДУХОВНО-КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ ВОЛИНИ (XVII – ПЕРША ПОЛОВИНА XIX СТ.)

У статті досліджується становлення римо-католицького ордену піарів крізь призму життєпису його засновника святого Йосифа де Каласанса, вплив його діяльності на духовно-культурне життя Волині впродовж XVII – першої половини XIX ст., а також чинники її згортання.

Ключові слова: Реформація, Контрреформація, римо-католицький чернечий орден, святий Йосиф де Каласанс, орден піарів, Волинь, піарський колегіум.

В статье исследуется становление римско-католического ордена пиаров сквозь призму жизнеописания его основателя святого Иосифа де Каласанса, влияние его деятельности на духовно-культурную жизнь Волини в течение XVII - первой половины XIX в., а также факторы ее свертывания.

Ключевые слова: Реформация, Контрреформация, римо-католический монашеский орден, святой Иосиф де Каласанс, орден пиаров, Волинь, пиарский коллегиум

The article deals with the formation of the Roman Catholic Order of Piarists through the prism of its founder's biography, St. Joseph de Kalasansa, the impact of its activities on the spiritual and cultural life of Volyn during XVII - the first half of the nineteenth century and the clotting factors.

In 1621 the Roman Catholic monastic order of Piarists was founded in Rome on the wave of rise of the Counter-Reformation movement, the main vector of which was to provide the needy youth free training and prepare young people to conscious participation in the Christian life.

Teaching and upbringing activities of centers of the Roman Catholic Order of Piarists in Volyn during the XVII - the first half of the nineteenth century had extremely big importance for development of spiritual and cultural life of population of these lands. Their schools, particularly in Lyubeshiv, Dubrovysia, Mezhirichi Koretskiy were known as paragon. The high scientific and pedagogical potential of teaching staff, their material maintenance became the integral part of functioning of these educational institutions. Piarist colleges were headed by outstanding personalities who have made a significant contribution to the development of education and culture in Volyn. Principles of teaching and upbringing activity of these Piarist schools were oriented on the best achievements of that time European education and science.

Volyn, thanks to the work of hundreds Western European activists of education, literature, art, creative life of which was closely connected with the Catholic monastic orders, including Piarists, became not only a region that for centuries nurtured and kept cultural achievements of its own people, but also actively joined the European process of creating a new one.

Keywords: Reformation, Counter-Reformation, the Roman Catholic monastic order, St. Joseph de Kalasans, Order of Piarists, Volyn, Piarist college.

Актуальність дослідження. В контексті історії римо-католицького чернечого ордену піарів 2017 р. знаменний кількома ювілеями. По-перше, виповниться 460 років із дня народження його засновника – святого Йосифа де Каласанса. По-друге, відзначатиметься 420 років із часу відкриття першої безкоштовної школи в Європі, котра була заснована саме Йосифом де Каласансом. Зрештою, 2017 р. – це 395-річчя з часу заснування римо-католицького ордену піарів. Відтак, низка ювілейних дат, пов'язаних із ним, актуалізують окреслену тему.

Постановка проблеми. За обставин бездержавного існування українського етносу та катастрофічного занепаду Православної Церкви католицьке шкільництво, яке спиралося на багатовіковий європейський досвід, виправдало ті надії, які на нього покладали його організатори та реформатори: на українських землях Речі Посполитої помітного поширення набула польська культура, а до римо-католицизму перейшла значна частина української шляхти.

Хоча цим переліком не обмежуються ті дошкуляння та втрати для тогочасної української культури, що їй були завдані латинським, переважно орденським шкільництвом, але варто особливу увагу приділити іншому – безсумнівним набуткам у сфері культури, що далеко не всіма і не відразу усвідомлювалися. Саме цьому приділена увага авторів даної статті.

Стан розробленості теми. Історіографія означеної проблеми має певний доробок. Вона представлена дослідженнями сучасних вітчизняних істориків і релігієзнавців: О. Баковецької [1], О. Буравського [3], С. Головащенко [5], Ю. Поліщука [20], О. Прищепи [22], А. Ткачука [25] та ін., що мають узагальнюючий характер стосовно предмету даної наукової розвідки. Окремі аспекти діяльності римо-католицького чернечого ордену піарів на Волині розглядаються у спеціальних наукових студіях В. Мельника і М. Шумика [14], О. Михайлишин [15], А. Обарчук [17], а також О. Огневої [18]. Однак відсутність комплексного дослідження питання культурно-освітньої діяльності ордену піарів на Волині спонукав авторів звернутися до більш докладного студіювання вказаної проблеми.

Мета даного дослідження полягає у висвітленні культурно-освітньої діяльності римо-католицького чернечого ордену піарів на Волині впродовж XVII – першої половини XIX ст. *Завдання дослідження:* з'ясувати обставини виникнення, специфіку організації та основні вектори діяльності католицького чернечого ордену піарів, проаналізувати культурно-освітню працю провідних осередків ордену піарів на Волині, а також виявити основні чинники її згортання.

Виклад основного матеріалу. Важливу роль в ідейній підготовці Реформації (лат. *reformatio* – перетворення, виправлення) відіграв гуманістичний рух епохи Відродження. Він характеризувався, зокрема, боротьбою проти схоластики як теоретичної опори католицизму, критикою церковної обрядності, пишного культу, а також невігластва духовенства. Однак обидва ці явища, тобто і Відродження, і Реформація були зумовлені спільними причинами, пов'язаними з розпадом феодалізму і зародженням елементів раннього капіталізму. Водночас вони обидва були пов'язані зі зростаючим рівнем самосвідомості особистості, яка звільнялася від засилля корпоративних установ та уявлень. Однак якщо гуманізм як рух за нову світську культуру був спрямований до найбільш освіченої частини суспільства, то Реформація, яка ставила за мету оновити життя кожного християнина, зверталася до широких народних мас [16, с. 279].

Центральним принципом нової релігійної доктрини Реформації стало вчення про безпосередній зв'язок людини з Богом. Воно стало не лише поновленням важливих положень теології апостола Павла, спрямованої проти зовнішнього ритуалізму офіційної релігії [6, с. 173], але й віддзеркаленням прагнення до незалежності церковних інституцій від Риму [16, с. 279-280].

Широкий розмах Реформації і суспільних рухів, що відбувалися на її тлі, зумовив у середині XVI ст. спротив і загальний наступ сил феодально-католицької реакції, який одержав назву Контрреформація (лат. *contra* – проти і *reformatio* – перетворення, виправлення). Вона була покликана, з одного боку, зупинити наступ протестантської Реформації, а з іншого – завершити оновлення Римо-Католицької Церкви. Квінтесенцією Контрреформації став Тридентський собор (1545 – 1563 рр.), який оголосив будь-які відхилення від католицизму ерессю. На ньому, зокрема, було ухвалено низку постанов щодо оновлення духовної освіти, а також діяльності чернечих орденів [12].

Оскільки на них покладалася особлива місія у боротьбі з протестантизмом, то саме в цей час відбувалося активне оновлення існуючих та утворення низки нових чернечих спільнот. Так, 1540 р. був заснований римо-католицький чернечий орден єзуїтів («Товариство Ісуса»), метою якого стало поширення віри та церковного авторитету через місіонерство, благодійність, освіту та проповідництво. Єзуїтам справді вдалося зупинити поширення протестантизму в Німеччині та східноєвропейських країнах, зокрема, Польщі [6, с. 344-345].

Водночас на хвилі європейської Контрреформації розгорнулася діяльність римо-католицького чернечого ордену піарів, представників якого єзуїти розглядали як найбільших своїх суперників. І це було не випадково. Постать засновника ордену піарів, святого Йосифа Каласанса, його просвітницькі ідеї, що лягли в основу місіонерської діяльності цієї чернечої спільноти, а також їхній потужний вплив на духовно-культурне життя багатьох європейських країн, в тому числі і України, є цьому яскравим підтвердженням.

Йосиф де Каласанс (інші варіації – Йосиф Каласанський, Йосиф Каласанцій, Хосе де Каласанс, ісп. *Jose de Calasanz*, лат. *Josephus Calasanctius*) народився 11 вересня 1557 р. у замку Каласанса поблизу м. Перальта-де-ла-Саль в Арагоні (Північна Іспанія). Він був наймолодшим із восьми дітей дона Педро Каласанса і доньї Марії Гастон. Отримавши блискучу домашню освіту, навчався в освітніх закладах міст Перальта та Естаділья. Вивчав філософію і юриспруденцію в Лериді [4], де отримав ступінь доктора юриспруденції. Потім із відзнакою закінчив теологічні курси у Валенсії і Алькала-де-Енаресе. Думав одружитися, однак після важкої хвороби вирішив присвятити своє життя Богу. 17 листопада 1583 р. єпископ Урхеля Уго Амбросе де Монкада рукоположив Йосифа де Каласанса у сан священника.

1592 р. він отримав ступінь доктора богослов'я і переїхав до Риму, де став помічником кардинала Маркантоніо IV Колонна. Тут він розгорнув активну суспільно корисну, або, висловлюючись сучасною дефініцією, волонтерську діяльність, відвідуючи в'язниці, лікарні та притулки. Так, зокрема, відомо, що під час епідемії чуми 1595 р. Йосиф де Каласанс доглядав за хворими. Оскільки під час цієї праці у Римі йому вповні відкрився страшний світ дитячої вбогості, нещастя та злочинності, то саме під враженням від побаченого головною справою свого життя він визначив навчання і виховання дітей із бідних сімей. Це підштовхнуло його до думки про відкриття безкоштовної народної школи. У зв'язку з цим Йосиф де Каласанс писав: «Це найблагодініша місія і джерело великих заслуг – присвятити себе вихованню дітей, особливо бідних, щоб допомогти їм досягнути вічного життя» [24].

У листопаді 1597 р. Йосиф де Каласанс заснував першу в Європі безкоштовну публічну школу, що знаходилася в будинку парафіяльного священника при церкві святої Доротеї в Трафставері – найбільш бідному районі Риму. На той час ніхто не підтримував і не вірив у потребу та можливість організації безкоштовної народної освіти, але Йосифу де Каласансу вдалося створити мережу шкіл, де учнів навчали латини, рідної мови, математики та низки природничих наук. Цим освітнім установам Йосиф де Каласанс дав назву «благочестиві школи» (*scuole pie*), а товариство (згодом і чернечий орден), який займався навчанням і вихованням дітей, відповідно став називатися орденем піарів. Основною метою його діяльності стало забезпечення юнацтва безкоштовним навчанням, а відтак, його підготовка до свідомої участі у християнському житті. Саме тому девізом римо-католицького чернечого ордену піарів став вислів «Благочестя і освіта».

Через декілька років при церкві святої Доротеї у Трафставері з одностороннього Йосифа де Каласанса постало братство, затверджене 1602 р. Папою Климентом VIII. 1617 р. воно отримало статус чернечої конгрегації, що була затверджена Папою Павлом V. 18 листопада 1621 р. відповідним розпорядженням Папи Григорія XV вона набула статусу чернечого ордену, а 31 січня 1622 р. він схвалив його статут [32].

Так постав римо-католицький чернечий «Орден Духовних Регулярних Убогих Матері Божої Благочестивих Шкіл» (лат. *Ordo Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum*), або орден піарів (піаристів). Головний вектор його діяльності полягав у навчанні і вихованні дітей та юнацтва. Саме тому, крім трьох традиційних для католицького чернецтва обітниць (безшлюбності, бідності і послуху), піари давали ще й четверту: присвятити своє

життя справі безкоштовного навчання і виховання дітей. Йосиф де Каласанс під іменем «Йосиф Богоматері» став першим верховним генералом ордену піарів, призначеним спочатку на 9 років, а з 1632 р. – пожиттєво.

Впродовж нетривалого часу освітні осередки цього ордену набули значного поширення не лише в Італії, але й за її межами. Так, після Риму численні піарські школи були засновані в Генуї і Савоні, 1626 р. – у Неаполі, а 1630 р. – у Флоренції. Вже 1631 р. перша благочестива школа з'явилася у Моравії у м. Мікулов (колишня назва Нікольсбург). 1642 р. піари відкрили свої освітні заклади у Польщі.

У чому ж криється секрет такого швидкого поширення освітніх установ ордену піарів? З цього приводу наголосимо на тому, що на формування педагогічних поглядів і навчально-виховної системи «благочестивих шкіл» Йосифа де Каласанса потужний вплив справили студії кардинала Сільвіо Антоніано (1540 – 1603 рр.) – авторитетного вченого в галузі християнської педагогіки XVI ст., трактат якого під назвою «Dell'educazione cristiana dei figlioli» («Про християнське виховання дітей») й нині займає одне з чільних місць серед класичних праць з католицької педагогіки.

Твір Сільвіо Антоніано «Про християнське виховання дітей» був виданий 1581 р. і складався з трьох розділів. У перших двох автор доводив, що основою виховання є істинно християнська сім'я. Відтак, на його переконання, величезну роль у вихованні дітей відіграє приклад і авторитет батьків. Водночас Сільвіо Антоніано наголошував на тому, що виховання має бути просякнуте релігійним духом і будуватися на засадах християнської моралі. Метою такого виховання є формування досконалого християнина, котрий одночасно буде зразковим громадянином і патріотом.

Третя частина трактату С. Антоніано більшою мірою стосувалася вчителів і вихователів. У ній автор торкнувся таких, зокрема, питань, як значення нагороди для набуття позитивних рис характеру; вплив гри і розваг на виховання молоді; роль вчителя у середній і вищій школі; вибір відповідної літератури; тренування пам'яті та дикції; дружні союзи; небезпеки і труднощі юного віку.

Покликання християнського вчителя і вихователя Сільвіо Антоніано вважав одним із найважливіших завдань у житті людини. Спираючись саме на ці принципи християнської педагогіки, Йосиф де Каласанс формував власну навчально-виховну концепцію.

До головних заслуг Йосифа де Каласанса в галузі освіти можна віднести введення в програму навчання нових предметів, зокрема, правопису і рідної мови, поділ учнів на класи, а також суворий контроль за професійним рівнем учителів. Водночас він підкреслював, що мета справжнього вчителя – не лише розумовий, але й моральний розвиток учнів, що може бути досягнутий лише за умови шанобливого ставлення до них. Саме тому значимий рисою навчально-виховної системи піарів стала рішуча відмова від фізичних покарань. Йосиф де Каласанс дотримувався думки, що коли учень особистісно зблизиться зі своїм учителем, полюбить його, тоді покарання стане непотрібним. Саме тому в освітньо-виховному процесі єдності та послідовності Йосифа де Каласанса, не застосовуючи покарань, активно використовували заохочення і винагороду. З цього приводу наголосимо на тому, що відсутність суворої дисципліни в піарських школах робила їх більш привабливими у порівнянні з єзуїтськими колегіумами. Саме тому єзуїти всіляко намагалися перешкодити поширенню піарських освітніх закладів, вбачаючи у них серйозних конкурентів [19].

Як показав час, єзуїти мали всі підстави для таких висновків, оскільки, з огляду на зміст і характер освітньо-виховної системи ордену піарів, останній, швидко поширюючись в Італії та за її межами, поступово набирав ваги і престижу в Європі. Як припускають дослідники, ймовірно, що саме з цієї причини засновник ордену піарів Йосиф де Каласанс став жертвою наклепів задрісників і ворогів, зокрема із середовища єзуїтів, наслідком чого стало його переслідування інквізицією. Офіційним приводом до цього було його близьке знайомство з Томмазо Кампанеллою і Галілео Галілеєм – видатними діячами і мислителями того часу, котрі за свої переконання і праці були «серйозно запідозреними у ересі» церковним трибуналом.

Зрештою Йосиф де Каласанс був звинувачений у заколоті проти законної релігійної влади, зокрема, її представників Маріо Соцці і Стефано Керубіні, а також у геліоцентризмі; як «фанатик і ілюмінат» він був поміщений в таємну в'язницю святого трибуналу. 1642 р. верховний генерал ордену піарів постав перед Sanctum Offizium – церковним судом (конгрегацією кардиналів). На ньому, як зазначає з цього приводу іспанський дослідник Хуан – Антоніо Льоренте у своїй праці «Історія іспанської інквізиції» (1817 р.), Йосиф де Каласанс «переконаливо відповів своїм ворогам і виправдав свою поведінку і свої погляди. Він довів, що нічого не робив і не казав проти католицької, апостольської і римської віри, всупереч поверховим спостереженням, якими мотивували його ув'язнення» [13].

Не зважаючи на це, 1643 р. Йосиф де Каласанс був відсторонений від керівництва ордену піарів. Водночас його статус відповідним приписом Папи Інокентія X від 16 березня 1646 р. було понижено до рівня світського товариства. Зрештою, вже після смерті Йосифа де Каласанса, товариство піарів знову набуло статусу конгрегації, що було задекларовано Папою Олександром VII в документі «Dudum» від 14 січня 1656 р. Завдяки спеціальному припису Папи Климента IX «Nobis Iniuncti» від 23 жовтня 1669 р. відбулося його офіційне відновлення як римо-католицького чернечого ордену з урочистими обітницями [10]. На середину XVII ст. орден піарів уже нараховував 6 провінцій, 37 монастирів із більш ніж 500 ченцями [9]. Періодом найвищого піднесення і популярності ордену піарів стала середина XVIII ст. Цьому сприяли, зокрема, спеціальні булли Папи Римського Климента XII, датовані 1731 і 1733 рр., згідно яких піарам надавалося право викладати основні науки в усьому світі. На кінець XVIII ст. піари опікувалися понад 170 школами в Італії, а також у Центральній і Східній Європі.

1641 р. польський король Владислав IV Ваза звернувся до керівництва ордену з проханням надіслати його представників для просвітницької роботи в Польщі, де вони й облаштувалися з 1642 р. Уже 1665 р. була заснована Польська провінція піарів, а 1695 р. – Литовська віце-провінція. 1736 р., у зв'язку зі зростанням

чисельності монастирів і ченців, вона була реорганізована у провінцію, до складу якої, зокрема, входили піарські монастирі у волинських міських поселеннях Брест-Литовського воєводства: Дубровиці та Любешові. Крім цих двох монастирів, на Волині функціонував ще один чернечий осередок піарів – у містечку Межирічі Корецькому, що знаходився на території власне Волинського воєводства.

Наголосимо на тому, що навчально-виховна діяльність освітніх осередків римо-католицького ордену піарів на Волині впродовж XVII – першої половини XIX ст. мала надзвичайно вагоме значення для розвитку духовно-культурного життя населення цих теренів. У першу чергу це пов'язано з тим, що робота їхніх викладачів орієнтувалася на кращі досягнення європейської освіти, а самі школи були доступні для представників різних верств населення краю, незалежно від їх етнічної та конфесійної приналежності. Заслуговує на особливу увагу те, що саме піари не тільки відкрили на Волині безплатні школи для дітей, але й зробили значний внесок у демократизацію освіти краю. У них не було ні етнічної, ні станової, ні релігійної дискримінації. Це надає особливої вагомості унікальній системі шкільництва піарів.

Водночас невід'ємними характеристиками функціонування піарських освітніх осередків на Волині були високий науково-педагогічний потенціал викладацького складу, а також їхнє потужне матеріальне забезпечення. Зокрема, репутацію елітного навчального закладу від самого початку свого існування здобув піарський колегіум у Межирічі Корецькому (1720 р.). Сюди навідувалися освітні комісії з Варшави, які зазвичай складали про нього якнайліпші рецензії. Столичні професори періодично відвідували екзамени й були присутніми під час фізичних дослідів. Так, 1774 р. двох кращих учнів цього колегіуму нагородили срібними медалями від польського короля, а один учень навіть був удостоєний золотої королівської медалі. Схвальні відгуки сприяли збільшенню фінансування школи та залученню до Межиріча кваліфікованих учителів, котрі з часом перетворили містечко на відомий осередок шкільництва Волині. Незабаром молодь з найшановніших родин краю зібралася тут у такій кількості, що просторий конвікт заледве її вмщав [17, с. 77].

Саме тому, маючи тільки 4 класи, вже 1776 р. Межиріцька піарська школа була підвищена до ступеня шестикласної. Загалом же навчання в ній тривало 7 років, оскільки включало один початковий курс. Далі вивчали інфіму, граматику, синтаксис, поетику, риторику та філософію. Три перші класи мали двох педагогів, один з яких викладав арифметику та географію, а інший – граматику польської мови та латини. Він же вчив перекладати античні тексти й читав Закон Божий. У вищих класах Межиріцької школи піарів були окремі вчителі: математики й алгебри; фізики, хімії та природничої історії; всесвітньої історії, права й логіки; польської та латинської літератури. Французьку, німецьку та російську мови студіювали з першого класу. Починаючи з третього класу, учні відвідували уроки грецької мови. Варто зазначити, що з-поміж усіх піарських закладів краю Межиріцька школа вирізнялася тим, що лише тут навчали грецької та малюванню. А от для викладання німецької та французької мов запрошували виключно вихідців із Німеччини і Франції.

Ректорами піарського колегіуму в Межирічі Корецькому ставали непересічні особистості. Вони, як правило, були авторами наукових праць, панегіриків, поем, написаних як польською, так і латиною, а також книг з історії, міфології, історії літератури. Володіючи кількома мовами, вони робили переклади відомих літературних творів та наукових праць. Деякі досягнення місцевих ректорів можемо навести. Так, стараннями Алекси Котюшинського з'явився польський переклад Вергілієвої класичної поеми «Георгіки», що вийшов друком у Вільно. Він же переклав польською популярні на той час «Пригоди Телемака», причому із французького рукопису самого автора Франсуа Фенелона. Еліаш Невяровський переклав із російської «Арифметику на рахівниці». Завдяки іншому ректорові, а саме – Домініку Шибінському – в Речі Посполитій почали гарніше писати, оскільки саме він видав якісний посібник із каліграфії [17, с. 77].

Додамо до цього, що неабиякі результати успішності вихованців піарських навчально-виховних закладів Волині стали можливими також і завдяки їхньому належному матеріальному забезпеченню, зокрема, добре обладнаним лабораторіям, фізичним і хімічним кабінетам. Так, збереглися відомості про наявність у піарській колегії, що функціонувала у Любешові, фізичного кабінету зі спеціальним устаткуванням і різноманітним наочним приладдям [18, с. 83]. Якісним приладдям для експериментів був обладнаний фізичний кабінет піарської школи у Межирічі Корецькому. В ньому налічувалося 225 приладів [17, с. 78].

Водночас наголосимо на тому, що римо-католицький чернечий орден піарів упродовж другої половини XVII – першої половини XIX ст. долучився до становлення та розвитку бібліотечної справи на Волині. Так, відомо, що при піарській колегії у Любешові діяла бібліотека, яка зазвичай започатковувалася з особистих книжкових зібрань її ректорів та викладачів. Репертуар бібліотеки Дубровицької школи піарів складали книжки монастирської збірки. До неї входили літературні праці богословського змісту, твори античних авторів, а також видання з гуманітарних галузей знань. Проблемами її наповнення та відповідності потребам навчальної програми активно опікувався ректор Фердинанд Серафінович [22, с. 235-236]. Багата бібліотека, що стала складовою належного забезпечення функціонування навчального закладу, знаходилася також у піарській школі в Межирічі Корецькому. Вона містила близько 4 тисяч томів книг здебільшого польською та французькою мовами. Зрештою, після польського повстання 1831 р. та закриття Межиріцького колегіуму, його бібліотеку за кілька років передали до новоствореної Рівненської гімназії. Саме вона стала основою тамтешньої книгозбірні [17, с. 92]. Відтак, наявність книжкових зібрань при навчально-виховних закладах піарів засвідчує тяглість західноєвропейської інтелектуальної традиції на волинських теренах. Вони містили переважно навчальні твори латинською, французькою і польською мовами й відповідали, зрештою, своєму призначенню, тобто освітній підготовці молоді.

Ще однією позитивною рисою піарських шкіл на Волині було те, що в них гармонійно поєднувалося навчання та виховання юнацтва. Зокрема, органічною його складовою було використання музичного та сценічного мистецтва. Зокрема, відомо, що в піарській колегії у Любешові існував гарний оркестр [18, с. 83].

Крім того, вчителі і вихователі із середовища членів ордену піарів у своїй навчально-виховній праці використовували мистецтво сцени. Так, у середині XVIII ст. на театральних підмостках піарських навчальних закладів ставили п'єси Мольєра, Корнеля та Вольтєра [3]. Це було виявом впливу французького Просвітництва, зокрема, його славетних представників, на життя польського, литовського, українського та білоруського народів.

Окремою сторінкою діяльності навчальних закладів піарів на Волині стало закладення ботанічних і фруктових садів, що сприяло високому рівню викладання природничих наук, зокрема ботаніки. Так, 1730 р. було започатковано ботанічний сад при Любешівській піарській школі, який фахівці вважають найдавнішим в Україні. Він займав площу 105x130 м і мав гарні липові алеї, що частково збереглися до наших днів. Крім того, в ньому були велика та мала оранжереї, а також теплиці. Неподалік був розташований фруктовий сад, який мав назву «Венеція» [14, с. 66]. Про ботанічний сад при піарському колегіумі в Межирічі Корецькому дізнаємося з праці А. Мошинського «*Monografia Kollegium i Szkoły pijarskiej w Międzyzyczeczu - Koreckim*» (1876 р.) [31].

Роль важливого чинника формування особистості вихованця піарів, зокрема його художнього та естетичного смаку, відіграв сам архітектурний комплекс відповідного освітнього закладу. В більшості випадків, за спостереженням О. Михайлишин, їхні будівлі зводилися за проектами видатних архітекторів того часу – вихідців із багатьох європейських країн, зокрема Франції, Італії, Польщі, Чехії, Моравії. Відтак, саме звідти запозичувалися окремі елементи, що вносили розмаїття в архітектурні вирішення споруд однієї і тієї ж типологічної групи. Так, одним із класичних зразків архітектури епохи бароко на Волині став костел святого Антонія Падунського у Межирічі Корецькому, зведення якого відбувалося одночасно з будівництвом мурованого колегіуму [15, с. 134].

Зрештою, про значний науковий потенціал викладацького складу піарських навчальних закладів Волині свідчать досягнення їхніх вихованців, окремі з яких згодом стали видатними діячами в галузях мовознавства, педагогіки та природознавства. Так, у Любешівському колегіумі піарів навчалися брати Костюшки, один із котрих (Тадеуш) згодом став національним героєм Польщі як ватажок народного повстання 1794 р. [5]. Водночас у Любешові практикував хірург, професор Краківської академії Юзеф Рафал Черв'яковський. Саме тут він працював над дисертацією «Про шляхетність, потребу і вживання хірургії», яка, за свідченням польського історика Романа Мейснера, була «перлиною лікарського красного письменства, у ній відчувається дух Любешівського колегіуму». Серед плеяди відомих учених, котрих Любешівський колегіум піарів дав Європі, особливе місце посідає Казимир Нарбут – автор підручника з логіки. Крім того, саме тут навчався майбутній видатний учений-природознавець Станіслав Боніфацій Юндзілл [3].

Вихованцем любешівських піарів був також Єжи Цяпінський (1718 – 1768 рр.), котрий мав чернече ім'я Бернард. Це – поет, знавець літературних творів і перекладач з латини. Вже той факт, що з ним підтримував тісні стосунки Михайло Ломоносов, свідчить багато про що. Перший російський академік радився з Єжи Цяпінським з питань, пов'язаних з античною культурою. А починав Є. Цяпінський свій шлях у науку з того, що опанував основи цих знань у Любешові. Також йому був притаманний хист переконливого оратора: недарма Є. Цяпінський був проповідником у кафедральному соборі м. Вільно. Його красномовство поєднувалося з мистецтвом гострої епіграми, писав він і панегірики, оди. Все це було латиною, що було у стилі тогочасної епохи. Разом із тим, він, на жаль, не дбав про видання своїх творів. Саме тому вони залишалися часто безіменними, багато з них не збереглося для пізніших часів. Прикметно, що Є. Цяпінський написав і видав 1762 р. підручник з дидактики, тобто теорії освіти і навчання, де обґрунтовувався і розкривався зміст, методи й організаційні форми навчання.

Вихованці були гордістю і Дубровицької школи піарів. На жаль, імена більшості з них на сьогоднішній день втрачені. Однак збереглися свідчення, що одним із його випускників був Алоїз Фелінський – польський поет та драматург, громадський і політичний діяч. 1809 р. він був обраний членом Товариства Приятелів Наук. 1818 р. А. Фелінський став професором літератури і директором Кременецького ліцею, а 1819 р. його удостоїли почесного членства у Віленському університеті. Також у Дубровицькому колегіумі піарів навчалися Кіпріан Гудебський – польський поет, перекладач, публіцист, військовий діяч, та видатний дослідник в галузі філології та фольклору Лукаш Голєбіовський [21, с. 25].

Зі стін піарської школи в Межирічі Корецькому також вийшла низка відомих діячів культури. Відомо, що свого часу тут здобули освіту архієпископ Ігнацій Головінський, віленський єпископ Станіслав Адам Красінський, Міхал Чайковський, більше знаний як офіцер турецького війська Садик-Паша, письменник Кастан Козьміан та інші, що залишили помітний слід в історії краю.

Відтак, завдяки піарським школам на Волині тисячі й українських юнаків опанували латину та інші науки, які стали для частини з них справжньою «перепусткою» до західноєвропейських університетів, до нових інтелектуальних горизонтів.

Унаслідок трьох поділів Речі Посполитої (1772, 1793, 1795 рр.) вся Правобережна Україна була прилучена до Російської імперії. Зміцнюючи своє панування на цих теренах, російський уряд удався до тиску на автохтонне населення, спрямованого, зокрема, на обмеження діяльності навчально-виховних установ римо-католицьких чернечих орденів. Так, у височайшому указі генерал-губернатору князю Рєпніну «Про розподіл Великого князівства Литовського на три частини і про порядок управління ними» від 30 жовтня 1794 р., російська імператриця Катерина II наголошувала на тому, що «виховання молоді, з огляду на його важливість, має привернути увагу наших властей, щоб у майбутньому воно базувалося на покорі Божому та Цивільному законів. Як відомо, Віленська академія, а тим паче школи піарів страшними, богопротивними та згубними для всього роду людського впливами заразили литовське юнацтво, тому з глибокою прозорливістю потрібно перевіряти ці шкідливі училища і з самого початку вилучати та викорінювати витікаюче від них зло. До цього маєте докласти всі старання та способи» [7].

Наголосимо на тому, що на Правобережжі головна увага російських світських структур у цей час була спрямована на ліквідацію василіанських монастирів. Так, у «височайшому розпорядженні» Катерини II від 6 вересня 1795 р., адресованому генерал-губернаторові Т. Тутолміну, йшлося про збір «докладних відомостей» щодо місцевих уніатських чернечих осередків [26] та скасування тих із них, «які, не займаючись ні освітою юнацтва, ні допомогою немічним і захистом потребуєчих, є суспільству непотрібні» [8, с. 773]. Проведений незабаром обетелі уніатських монастирів на Правобережжі зафіксував функціонування 38 чоловічих і 3 жіночих чернечих обителей, 10 з яких було закрито впродовж 1795-1796 рр. Це були Острозький, Загаєцький, Четвертинський Волинської губернії, Шаргородський, Коршовецький, Головчанський, Сатанівський, Кам'янець-Подільський Подільської губернії та Бялловський і Гранівський Київської губернії [2, с. 415]. Однак розпочате імператрицею Катериною II радикальне реформування освіти на правобережних теренах, метою якого було остаточне утвердження позицій російського православ'я, зокрема намір відкрити російські училища в цьому краї [20, с. 9], було перерване її смертю 1796 р. Відтак, піарські колегіуми на теренах Волині продовжували своє функціонування.

Спадкоємець Катерини II, російський імператор Павло I більш прихильно ставився і до Греко-Уніатської, і до Римо-Католицької Церков. І хоча його політика щодо них часто мала непослідовний і нерідко вибірковий характер [30, с. 113-118], однак становище римо-католицького ордену піарів за його правління дещо покращилося. Так, у проголошеному Павлом I «Регламенті для церков і монастирів римо-католицького віросповідання в Російській імперії» від 3 листопада 1798 р. йшлося про те, що «кожен чернечий орден зобов'язаний всебічно служити Імперії і сприяти її благаю» [23, с. 438]. Водночас цей документ містив спеціальний припис, який полягав у тому, що «Ченці, здібні до викладання наук, як-от Єзуїти, Василіани і Піари, повинні займатися ними (науками. – Авт.) під керівництвом свого Архієрея, котрий, у міркуваннях наук, корисних суспільству, має зноситися з Цивільним Губернатором» [23, с. 438].

Зрештою, після польського повстання 1831 р., яке, на думку російського царату, було підготовлене також і польською католицькою школою, відповідним указом імператора Миколи I усі польські навчальні заклади, зокрема й освітні установи римо-католицького чернечого ордену піарів у Південно-Західному краї імперії були ліквідовані. Наслідком такої політики стало те, що лише впродовж 1831 р. на території Правобережної України було закрито 245 польських навчальних закладів [20, с. 16]. Зокрема, 1832 р. були скасовані монастир і школа отців-піарів у Дубровиці [29], 1834 р. було закрито піарський колегіум у Любешові. Така ж доля спіткала і піарський колегіум у Межирічі Корецькому [28], приміщення якого перейшло у військове відання, і на нетривалий час тут розмістилася II артилерійська бригада російського війська. Це призвело до того, що його приміщення поступово руйнувалися. В описі його колишньої будівлі 1860 р. зазначалося, що за своїм станом вона вже не підлягала ремонту і відтак могла бути використана лише під склади. Зрештою, наприкінці XIX ст. її залишки остаточно розібрали на цеглу [17, с. 92].

Відтак, на початку 30-х рр. XIX ст. добре організована, якісна і розгалужена католицька освітня мережа в українських землях фактично була знищена. Спроби Риму налагодити діалог з приводу прав католицької конфесії в Російській імперії з її представниками успіхом, на жаль, не увінчалися. Навіть конкордат 1847 р. між Святим Престолом і урядом Росії, що був значним здобутком у пошуках компромісу між двома сторонами, не вирішив усіх спірних питань, у тому числі і в галузі освіти [1, с. 61].

Висновки. Отже, 1621 р. у Римі на хвилі піднесення руху Контрреформації був заснований римо-католицький чернечий орден піарів, основним вектором діяльності якого стало забезпечення нужденної молоді безкоштовним навчанням і підготовка юнацтва до свідомої участі у християнському житті.

Навчально-виховна діяльність освітніх осередків римо-католицького ордену піарів на Волині впродовж XVII – першої половини XIX ст. мала надзвичайно вагоме значення для розвитку духовно-культурного життя населення цих теренів. Їхні школи, зокрема, в Любешові, Дубровиці, Межирічі Корецькому славилися як взірцеві. Високий науково-педагогічний потенціал викладацького складу, їхнє матеріальне забезпечення стали невід'ємними складовими функціонування цих освітніх установ. Піарські колегіуми очолювали непересічні особистості, котрі зробили вагомий внесок у розбудову освіти і культури Волині. Засади навчально-виховної діяльності цих піарських шкіл орієнтувалися на кращі досягнення тогочасної європейської освіти і науки.

Відтак Волинь завдяки праці сотень західноєвропейських діячів освіти, літератури, мистецтва, творча доля яких була тісно пов'язана з католицькими чернечими орденами, зокрема піарами, стала не лише регіоном, який впродовж віків плекав і зберігав культурні надбання власного народу, але й активно включився в загальноєвропейський процес творення нового.

Джерела та література

1. Баковецька О. О. Католицька освіта в Україні в кінці XVIII – перша чверть XIX ст. / О. О. Баковецька // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського: збірник наукових праць: Історичні науки. – Випуск 3.34. – Миколаїв: МНУ, 2013. – С. 58-62.
2. Білик В. Закриття василіанських монастирів на Правобережній Україні після її входження до складу Російської імперії (к. XVIII – I тр. XIX ст.) / Вікторія Білик // Минуле і сучасне Волині та Полісся: Володимир-Волинський в історії України та Волині: Зб. наук. праць. – Луцьк, 2004. – С. 415-417.
3. Буравський О. А. Культурно-освітня діяльність римо-католицьких орденів на Правобережній Україні наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. / Олександр Антонович Буравський // Українське релігієзнавство. – 2011. – № 60. – Режим доступу: http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/46613/2011_60_12.pdf?sequence=1 (30.10.2016)

4. Верже Ж. История средневекового университета [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://nechaev.pro/pedpsycho/3/> (17.11.2015)
5. Видатні постаті в історії Волині [Інтернет-ресурс]. – Режим доступа: <http://volynrada.gov.ua/persons?page=1> (20.11.2015)
6. Головащенко С. І. Історія християнства: Курс лекцій: Навчальний посібник. – К.: Либідь, 1999. – 352 с.
7. Императорский указ, данный Лифляндскому, Эстляндскому и Литовскому Генерал-Губернатору Князю Репнину «О разделении Великого княжества Литовского на три части и о образе управления оными» от 30 октября 1794 г. // Полное собрание законов Российской империи. Собрание первое (далі – ПСЗРИ). – Т. XXIII. – № 17.264. – С. 572-584.
8. Императорский указ, данный Минскому, Волынскому, Подольскому и Брацлавскому Генерал-Губернатору Тутолмину «О приписании остающихся по сим Губерниям в Унии монастырей и церквей к Епархии Белорусской» от 6 сентября 1795 г. // ПСЗРИ. – Т. XXIII. – № 17.384. – С. 773.
9. Иосиф де Каласанс: биография [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.people.su/45813> (10.11.2015)
10. Иосиф Каласанс, святой // Католическая Россия. Католицизм от А до Я: Энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.catholic.ru/modules.php?name=Encyclopedia&op=content&tid=1823> (10.11.2015)
11. Крысов А. Папа Бенедикт XIV [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Italy/XVIII/1740-1760/Benedikt_XIV/pred1.phtml?id=12496 (17.11.2015)
12. Любащенко В. І. Контрреформація [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: у 10 т. – Т. 5: Кон – Кю / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. / НАН України, Інститут історії України. – К.: Наукова думка, 2008. – 568 с.: іл. – Режим доступа: <http://www.history.org.ua/?encyclp&termin=Kontreformats%D1%96ya> (30.10.2016)
13. Льюренте Х.-А. Процессы, возбужденные инквизицией против некоторых святых и других уважаемых личностей Испании // История испанской инквизиции [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.samomudr.ru/d/Don%20XuanAntonio%20L'orente%20%20_ISTORIJa%20ISPANSKOJ%20INKVIZICII.pdf (11.11.2015)
14. Мельник В. І., Шумик М. І. Ботанічні сади при монастирях піарів на Волині у XVII – XIX ст. // Інтродукція рослин. – 2014. – № 4. – С. 64-67.
15. Михайлишин О. Костьол Св. Антонія в Великих Межирічах (Корецьких): три століття життя / Ольга Михайлишин // Пам'ятки сакрального мистецтва Волині: Науковий збірник. Випуск 8. – Луцьк: Надстир'я, 2001. – С. 134-139.
16. Навольська Г. Система освіти ордену єзуїтів у контексті традицій епохи Просвітництва / Галина Навольська // Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. – Випуск 23. – Львів: ЛНУ, 2008. – С. 278-284.
17. Обарчук А. О. Межиріч Корецький: Нариси історії волинського містечка / А. О. Обарчук. – Рівне: ПП ДМ, 2010. – 328 с.
18. Огнева О. Любешівська школа піарів: вчителі та учні / О. Огнева // Історія релігій в Україні. – Тези III круглого столу (Львів, 3-4 травня 1993 р.). – Київ – Львів, 1993. – С. 83-84.
19. Пиары в Лиде // Город Лида [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://lida.org/article/a-68.html> (23.11.2015)
20. Поліщук Ю. Боротьба царизму проти польського шкільництва у Правобережній Україні та заміна його на російську систему освіти (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) / Юрій Поліщук // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України: Збірник наукових праць. – К., 2007. – Вип. 33. – С. 6-21.
21. Попенко В. П. Дубровиця: Путівник / В. П. Попенко. – Львів: Каменяр, 1986. – 40 с.
22. Прищепка О. П. Школа Піарів у Дубровиці на Волині як осередок освітньо-культурного життя наприкінці XVIII – початку XIX ст. / О. П. Прищепка // Wschodni Rocznik Humanistyczny. – Tom X. – Lublin – Radzyń Podlaski: ToNik «Libra», 2014. – S. 229-238.
23. «Регламент для церквей и монастырей римско-католического вероисповедания в Российской империи» от 3 ноября 1798 г. // ПСЗРИ. – Т. XXV. – № 18.734. – С. 436-438.
24. Св. Иосиф Каласанс, священник // Радио Ватикана [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ru.radiovaticana.va/news/2015/08/25/25_B8/1167396 (18.11.2015)
25. Ткачук А. Неправославна школа на Волині у XVI – XVII столітті / Анатолій Ткачук // Етнічна історія народів Європи. – № 11. – С. 43-47.
26. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДАК). – Ф. 193. – Оп. 1. – Спр. 2049.
27. ЦДАК. – Ф. 442. – Оп. 57. – Спр. 207. – Арк. 12-13.
28. ЦДАК. – Ф. 442. – Оп. 68. – Спр. 171. – Арк. 1-5.
29. ЦДАК. – Ф. 442. – Оп. 784. – Спр. 173. – Арк. 1-2.
30. Шеретюк Р. М. Греко-Уніатська Церква в контексті етноконфесійної політики Російської імперії на Правобережній Україні (кінець XVIII – XIX ст.): Монографія / Руслана Миколаївна Шеретюк. – Рівне: Волинські обереги, 2012. – 432 с.
31. Moszynski A. Monografia Kollegium i Szkoły pijarskiej w Międzyrzeczu - Koreckim. – Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagellońskiego, 1876. – 99 s.
32. Saint Joseph Calasanz // Annus lubilaei Scholarum Piarum [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://scolopi.org/en/calasanz/> (18.11.2015).